

slag van de gereformeerde ethiek). Vervolgens zijn er twee hoofddelen. Het eerste deel, dat geen titel heeft, is verdeeld in zeven paragrafen: 1. Leer van de zonde; 2. Oorsprong van het geestelijk leven; 3. Ontwikkeling daarvan; 4. Voltooiing van dat leven; 5. Hulpmiddelen voor dat leven; 6. Zegen ervan; en 7. Richtsnoer van dat leven. Het tweede deel is getiteld 'Openbaring van dat leven in de wereld', en is verdeeld in zes paragrafen: 1. In the familie (Bavinck neemt zich voor te spreken/schrijven over: huwelijk, monogamie, ongehuwde staat, tweede huwelijk, echtbreuk, celibaat, scheiding; plichten, doel en zegen van het huwelijk; ouders en kinderen, opvoeding, onderwijs, broers en zusters, vorming van het karakter, dienstbaren, huisvrienden, vriendschap); 2. In het beroep; 3. In de maatschappij; 4. In de staat; 5. In de kerk; en ten slotte 6. een paragraaf over het Koninkrijk van God.

⁶⁶ W. Geesink, *De ethiek in de gereformeerde theologie. Rede bij de overdracht van het rectoraat der Vrije Universiteit te Amsterdam op 20 oktober 1897*, Amsterdam 1897, 6.

⁶⁷ H. Bavinck, *Hedendaagsche moraal*, Kampen 1902, 7.

⁶⁸ J. Stellingwerff, 'Over de bibliotheek en de boeken van dr. A. Kuiper en over enkele publicaties, die zijn ijdelheid zouden hebben gestreeld of zijn verweer oproepen indien ze tijdens

Dit roept de vraag op, waarom Bavinck zijn *Gereformeerde Ethiek* niet heeft voltooid en uitgegeven. Deze vraag klemmt des te meer, wanneer we ons realiseren dat er rond 1900 grote behoefte was aan een gereformeerde ethiek in de Gereformeerde Kerken. In 1897 klaagt Geesink, hoogleraar ethiek aan de Vrije Universiteit, in zijn rectorale rede *De ethiek in de gereformeerde theologie* over: 'Deze armoede van onzen tijd aan specifiek Gereformeerde ethische studie'.⁶⁶ En ook Bavinck zelf was zich terdege bewust van de behoefte. In het voorwoord van zijn brochure *Hedendaagsche moraal*, gepubliceerd in 1902, schrijft hij: 'Aan geschriften, die de zedelijke beginselen en vraagstukken van den tegenwoordigen tijd bespreken en toelichten, bestaat er in onze kringen een groot gebrek. Wij lijden ook in dit opzicht aan een jammerlijk tekort, dat door veler samenwerking en inspanning spoedig moge ingehaald worden'.⁶⁷

Nogmaals: waarom heeft Bavinck zijn *Gereformeerde Ethiek* niet gepubliceerd? Werkte Geesink aan een gereformeerde ethiek? En wilde Bavinck zijn collega niet dwarsbomen door zijn plannen te doorkruisen? Als dat waar zou zijn, dan zou Bavincks positie met betrekking tot de ethiek vergelijkbaar zijn met die van Abraham Kuiper met betrekking tot de dogmatiek. Na de voltooiing van zijn *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid* (1894) nam Kuiper zich voor een gereformeerde dogmatiek te schrijven, maar hij gaf zijn plan op, toen hij hoorde dat Bavinck aan zo'n project werkte.⁶⁸ Geesink zou inderdaad een *Gereformeerde Ethiek* schrijven, maar publiceerde hem evenmin tijdens zijn leven. De Gereformeerde Kerken moesten wachten tot 1931, toen Valentijn Hepp het werk postuum publiceerde.⁶⁹ Of had Bavinck een andere reden om zijn *Gereformeerde Ethiek* niet te publiceren? Misschien geeft een ander ongepubliceerd manuscript hier een aanwijzing.

Het De Jong-Manuscript

Het Bavinck Archief bevat ook een handgeschreven document getiteld '*Gereformeerde Ethiek van Profess. Dr. H. Bavinck*'.⁷⁰ Evenals de handschriften van Van der Veen en Lindeboom betreft het collegeaantekeningen. Ze zijn gemaakt door Jelle Michiels de Jong (1874-1927), die in september 1901 met zijn studie theologie begon in Kampen. In januari 1903 volgde hij Bavinck naar Amsterdam om zijn studie voort te zetten aan de Vrije Universiteit.⁷¹

De Jong heeft zijn handtekening op de titelpagina geplaatst. Op dezelfde pagina dateert hij het document: 'November 1902' – enkele weken voor Bavincks vertrek van Kampen naar Amsterdam (Bavinck nam afscheid van Kampen op 16 december).⁷² De datering verklaart waarom ook dit manuscript niet is voltooid: na november 1902 gaf Bavinck geen colleges meer in Kampen. Evenals